

Analysis of the Role of Foreign Forces on Ethnic Tendencies in the Azeri Regions of Iran

Vali Jabbari *

E-mail: vali.jabbari@yahoo.com

Mehrdad Mohammadian **

E-mail: dr.mhm1350@gmail.com

Mohammadreza Rashidi Al Hashem ***

E-mail: dsr.rashidi@gmail.com

Received : 2021-06-14

Revised: 2022-03-14

Accepted: 2022-03-15

Doi: 10.22034/RJNSQ.2022.290697.1293

 20.1001.1.1735059.1401.23.89.1.

Abstract:

Ethnicity, is a kind of cultural perception that members consider their values and norms to be superior. It is a cultural and social opposition to other groups that has a multi-generational persistence and is studied in the context of cultural and social divisions. In its ancient history, Azerbaijan has had a continuous geographical-political, social and cultural unity with Iran, and throughout Iran, it has been the common property of Azerbaijan, like other ethnic groups. In recent decades, the social phenomenon of ethnicity has been one of the strategic policies of foreign powers and neighbors with the aim of creating divisions among Iranian ethnic groups. The United States, Turkey, the Republic of Azerbaijan, Russia, the Zionist regime, some European countries and Saudi Arabia are trying to form separatist movements. Ethnicity is a new phenomenon in the policies of the great arrogant powers and has no internal nature and the integration of Azerbaijan with Iran over the centuries shows this. In this research, the phenomenon of ethnicity has been studied based on a qualitative approach and historical method.

Keywords: Ethnicity, Pan-Turkism, Foreign Actors, Cross-Language Neighbors.

* Ph.D. Student in Sociology, Department of Sociology, Khalkhal Branch, Islamic Azad University, Khalkhal, Iran.

** Assistant Professor, Department of Sociology, Department of Sociology, Khalkhal Branch, Islamic Azad University, Khalkhal, Iran (Corresponding Author).

*** Assistant Professor, Department of Socio-Cultural and Soft Power, Faculty of Humanities and Soft Power, Imam Hossein University, Tehran, Iran.

واکاوی نقش نیروهای خارجی بر گرایش‌های قومی در مناطق آذری‌نشین ایران^۱

نوع مقاله: پژوهشی

* ولی جباری

E-mail: vali.jabbari@yahoo.com

** مهرداد محمدیان

E-mail: dr.mhm1350@gmail.com

*** محمدرضا رشیدی آل هاشم

E-mail: dsr.rashidi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴

چکیده

قوم‌گرایی نوعی تلقی فرهنگی است که اعضا، ارزش‌ها و هنجارهای خود را برتر می‌دانند و همچنین مخالفت فرهنگی و اجتماعی با دیگر گروه‌ها دارند که در چارچوب گسست‌های فرهنگی و اجتماعی مطالعه می‌شود. آذربایجان در تاریخ دیرین خود وحدت جغرافیایی-سیاسی و اجتماعی-فرهنگی مستمری با ایران‌زمین داشته و سراسر ایران ملک مشاع آذربایجان همچون سایر اقوام تشکیل‌دهنده سرزمین ایران بوده است. در دهه‌های اخیر پدیده‌ی اجتماعی قوم‌گرایی با هدف ایجاد انشقاق در میان اقوام ایرانی، جزو سیاست‌های راهبردی قدرت‌های خارجی و همسایگان هم‌زبان است. کشورهای آمریکا، ترکیه، جمهوری آذربایجان، روسیه، رژیم صهیونیستی، برخی از کشورهای اروپایی و عربستان سعودی در شکل‌دهی حرکت‌های تجزیه‌طلبانه تلاش می‌کنند. قوم‌گرایی پدیده‌ای جدید در سیاست‌های قدرت‌های بزرگ استکباری است و ماهیت داخلی ندارد و یکپارچگی آذربایجان با ایران‌زمین در طول قرون متمادی نشان‌دهنده این امر است. در این تحقیق پدیده قوم‌گرایی بر پایه رویکرد کیفی و روش تاریخی مطالعه شده است.

کلیدواژه‌ها: قومی‌گرایی؛ پان‌ترکیسم؛ بازیگران خارجی؛ همسایگان هم‌زبان.

۱. مقاله مقاله مستخرج از رساله دکتری با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری گرایش‌ات قومی در شهر اردبیل» از دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال (اردبیل) در سال ۱۴۰۰ است.
* دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران.
** استادیار گروه جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران (نویسنده مسئول).
*** استادیار گروه فرهنگی-اجتماعی و قدرت نرم، دانشکده علوم انسانی و قدرت نرم، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

ایران کشوری با تنوع فرهنگی است اما در طول تاریخ، هویت ایرانی، با محوریت اسلام بخصوص تشیع و وطن دوستی، بر سایر جنبه‌ها ارجحیت داشته است. در طول قرون متمادی مبنای ایلی و قبیله‌ای گروه‌بندی‌های ایران باعث ایجاد نوع خاصی از روابط بین قبایل با حکومت‌ها بوده است. حکومت جایگاه رهبران ایلات را تأیید می‌کرد و آنان نیز به‌عنوان نمایندگان دولت، دفاع از تمامیت سرزمینی ایران را بر عهده داشتند. رفتار سیاسی وحدت‌بخش و همزیستی تاریخی موجب شده بود تا تنوع در طول کلیت جامعه ایرانی (نه در عرض) معنی پیدا کند. آذربایجان نیز در همبستگی اجتماعی کشور تأثیر بسزایی داشته و به‌ویژه از دوره صفویه تا به حال در وحدت جغرافیایی و فرهنگی و همچنین رسمیت بخشیدن به تشیع، پرچم‌دار جنبش‌ها و حرکت‌های سرنوشت‌ساز بوده است. مردم آذربایجان خود را ایرانی، شیعه و آذری‌زبان می‌دانند و آنچه غالب است؛ احترام نظام سیاسی به مؤلفه‌های فرهنگی و هویتی محلی است و شائبه‌های قوم‌گرایی کم‌رنگ است؛ اما داده‌ها و شواهد فراوانی نشان از خودآگاهی‌ها و ستیزهای قومی به دنبال گسترش شبکه‌های ارتباطی دارد که این موضوع می‌تواند یکپارچگی ملت و واحدهای اجتماعی - سیاسی را دچار مخاطره کند. افزایش ارتباطات مجازی و روابط فرامرزی، مرزنشینی، پائین بودن مؤلفه‌های توسعه، تحریک قوم‌گرایان و همسایگان هم زبان، نیروهای فرامنطقه‌ای و بازیگران خارجی موجب شده است تا فعالان قومی تجزیه‌طلب از طریق مراکز علمی، اماکن عمومی و ورزشی با فعالیت‌های فرهنگی، سیاسی و هنری از جمله مسابقات ورزشی، تجمعات انتخاباتی، عرصه‌های هنری، رسانه‌های جمعی و فضای مجازی نسبت به تحریف هویت تاریخی، جغرافیایی و بدبینی افکار عمومی نسبت به حاکمیت ملی فعالیت کنند و در مسیر وحدت و تمامیت ارضی چالش ایجاد نمایند.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

تحریکات قوم‌گرایانه خارجی در دهه‌های اخیر با عبور از تفاوت‌های قومی و زبانی، بر هویت خواهیهای افراطی و شعارهای تجزیه‌طلبانه متمرکز شده است که می‌تواند ضربات جبران‌ناپذیری بر سرمایه‌های اجتماعی کشور وارد کند. مطالعات تخصصی، مطالعات مستند و جامعه‌شناختی در زمینه اقوام برای تنویر افکار عمومی و روشنگری محافل علمی و روشنفکری و بیان واقعیات تاریخی و اجتماعی از سردرگمی‌های فکری، سیاسی و هویتی جلوگیری خواهد کرد.

مباحث غیرعلمی به جای شناخت دقیق مسائل قومی، به ارائه گزاره‌ها و فرضیه‌های کلی غیرواقعی می‌پردازند. نظریات قوم‌گرایی غیربومی قابلیت تعمیم به ایران و آذربایجان با پیشینه‌ها و زمینه‌های متفاوت تاریخی را ندارند و در تبیین مسائل ملی و قومی ایران نقص مطالعات ایجاد می‌کنند. بایستی از طریق داده‌های جامعه‌ی ایرانی با تحقیقات کاربردی، زوایای پنهان و آشکار قوم‌گرایی را شناسایی نمود که در این مسیر رویکردهای تفسیری، روش‌های کیفی و تاریخی مفید هستند.

سؤالات و اهداف تحقیق

هدف تحقیق واکاوی تاریخی و تحلیل پدیده قوم‌گرایی با تبیین واقعیات گذشته و حال، در نظر گرفتن روندها و گسست‌های تاریخی، تشریح گزاره‌های تاریخی جهت مقابله با جعل تاریخ، تنویر محافل علمی و اجتماعی نسبت به گفتمان‌های تحریف تاریخی، فرهنگی و سیاسی رایج در میان قوم‌گرایان داخلی و خارجی است. پرسش تحقیق این است که «عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر شکل‌گیری قوم‌گرایی در مناطق آذری‌نشین و تبعات اجتماعی قوم‌گرایی در گستره تاریخ بر نظام سیاسی-اجتماعی ایران زمین کدام است؟».

پیشینه تحقیق

ادبیات قابل توجهی در زمینه هویت ملی و قومی در حوزه‌های علوم اجتماعی تولید شده است و عوامل داخلی - خارجی و تبعات سیاسی - اجتماعی آن بررسی شده است. محمدی، رضایی (۱۳۹۷)؛ در بررسی عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر گسترش پان‌ترکیسم؛ قدرت‌های بین‌المللی، حکومت‌های جدید تمامیت‌خواه و نقش نخبگان را مهم می‌دانند. سیف‌الدینی، حسین (۱۳۹۷) رهبران اتحاد جماهیر شوروی را طراح قوم‌گرایی عنوان می‌کند که بعد از فروپاشی شوروی، این ایده به وسیله سازمان‌های چپ‌گرا وارد مناطق شمال غرب ایران شده است که بستر فکری‌شان مارکسیسم و لنینیسم است؛ اما بعضی از مضامین و مفاهیم لیبرالیستی را به آن اضافه کرده‌اند. عبدی و مقصودی (۱۳۹۲) معتقدند: به دلیل تعلقات تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مناطق آذری‌نشین با دیگر مناطق، همگرایی بیشتری دارند؛ اما با تأثیر وضعیت‌های اقتصادی، اجتماعی و گاهی سیاسی داخل کشور و تأثیر قدرت‌های خارجی، نیروهای جدایی‌خواه فعال‌تر شده و چالش‌هایی برای کشور ایجاد کرده‌اند.

نورانی و علی نیا (۱۳۹۴)؛ چالش های قومی را تحت تأثیر هر دو عامل خارجی و داخلی می دانند که مدیریت تنوع قومی، احترام به مؤلفه های ارزشی و فرهنگی اقوام، به همبستگی و افزایش انسجام ملی منجر می شود.

کاظمی و نظامی (۱۳۹۰)؛ قوم گرایی را فراتر از موضوع داخلی و تحت تأثیر عوامل و زمینه های فرا منطقه ای و فرا سرزمینی عنوان می کنند.

کاظمی، احمد (۱۳۸۵)؛ با استناد به گفته های برنارد لوئیس می نویسد؛ پان ترکیسم برای نخستین بار توسط چند نفر از یهودیان اروپائی مطرح گردید. نخستین کسی که تلاش کرد احساسات ملی گرایی ترک را شعله ور سازد، آرتور لملی دیوید (۱۳۳۲-۱۳۱۱م) است. او کوشید ثابت کند ترکان نژاد مستقل بوده و بر اعراب و سایر ملل شرق برتری دارند. دیوید لئون کوهن یهودی تبار نیز در ایجاد و گسترش قوم گرایی نقش داشت. وامبری یهودی نیز درباره لزوم احیای ملیت ترک، آثار زیادی منتشر کرد.

ابوطالبی و مقصودی (۱۳۷۸) چگونگی تبدیل گروه های قومی به دولت های ملی و ظهور ناسیونالیسم قومی را محصول گروه های قومی سیاسی شده در فرایند نوسازی ارزیابی کرده و شیوهی برخورد با مسائل و مشکلات ناشی از تنوع قومی در غرب را با کشورهای در حال توسعه متفاوت دانسته است.

گار و اسکاریت (۱۹۸۹)؛ هم جوارری جغرافیایی را در افزایش منازعات قومی و امکان بین المللی شدن منازعه و مداخله نیروهای خارجی و همچنین میزان فاصله اقوام از مرکز را نیز بر عواملی چون نارضایتی نیروهای گریز از مرکز مؤثر می داند.

تعریف مفاهیم

قوم گرایی

قوم گرایی (گرایش های قومی) منبعث از چندین واژه مهم جامعه شناسی شامل: قوم: اجتماعی از افراد که دارای منشأ (واقعی یا خیالی) سرنوشت، احساس و انحصار نسبی منابع ارزشمند مشترک هستند.

قومیت: گروه انسانی که از زبان و فرهنگ و روش زندگی و تمنیات گروهی نژادی که دارای نیاکان، نام، سرزمین، زبان، فضاهای زیستی، رسوم و آداب و ارزش های مشترک هستند. هویت قومی: ویژگی های فرهنگی که یک قوم را از اقوام دیگر متمایز و بین اعضای یک قوم احساس تعلق به همدیگر ایجاد کرده و آن ها را منسجم می کند (زمانی، ۱۳۹۴: ۴۴۱).

قوم مداری: نوعی تلقی فرهنگی است که بر اساس آن اعضای یک قوم ارزش‌ها، هنجارها و شیوه زندگی قوم خود را برتر از دیگر اقوام می‌دانند و بر اساس دیدگاه‌های قالبی درباره دیگر اقوام قضاوت می‌کنند (یوسفی، اصغرپور، ۱۳۸۸: ۱۲۶).

قوم‌گرایی: پدیده‌ای اجتماعی است که احساسات طایفه‌گرایی، تعلقات نژادی، کم‌ارزش خواندن هویت و فرهنگ دیگران را تقویت و تمایزطلبی را تشدید می‌کند و می‌تواند امنیت یک واحد سیاسی را در معرض مخاطره جدی قرار داده و به تجزیه جمعیت و سرزمین بیانجامد (عزیزی، ۱۳۸۵: ۱۷).

تنوع فرهنگی به‌عنوان واقعیتی تاریخی - سیاسی همواره با جغرافیای سیاسی ایران پیوند خورده است و ساختار سیاسی - اجتماعی ایران از لحاظ جامعه‌شناختی مبتنی بر سیستم ایلی - نه قومی - بوده است. گروه‌های زبانی و مذهبی نظیر آذری‌ها، بلوچ‌ها، عرب‌ها و ترکمن‌ها بیشتر بر اساس تعلقات مذهبی یا ایلی سازمان‌دهی و قشربندی می‌شدند. ملت ایران واقعیتی مرکب از همه این تنوع‌هایی است که تاریخ مشترک، منافع مشترک، رنج‌ها و شادی‌های مشترک و آرمان مشترک آن‌ها را به هم پیوند داده است. هویت اقوام در ایران از هویت ملی جدا نبوده و همگان در شکل‌گیری آن نقش داشته‌اند. مطابق تجربه تاریخی همه مردمان این مرزوبوم از هر قوم و گروهی، به یک اندازه در حفظ امنیت آن در برابر تهاجمات بیگانه و دفاع از میهن و سربلندی ایران نقش داشته‌اند (صالحی امیری، ۱۳۸۸: ۱۵).

قوم‌گرایی در کشور ایران که تجربه تلخ جدایی مناطق زیادی از سرزمین اش را داشته، با گسترش ارتباطات فرهنگی، رسانه‌ای و تحریفات تاریخی بیشتر شده است که ترکیبی از تأثیر نیروهای خارجی و داخلی، موج‌سازی‌های رسانه‌ای و... در آن نقش دارند. البته آنچه در مناطق آذری نشین جریان دارد، غلبه‌ی هویت ملی بر قوم‌گرایی است که مهم‌ترین شاخصه‌ی این هویت طلبی، تداوم سرزمینی، سیاسی و فرهنگی ایران‌زمین با وجود گسست‌های کوتاه از دوران باستان تا به امروز است.

پان

واژه‌ای یونانی است که معنی اتحاد، یگانگی، کل و همه می‌دهد و بیشتر اوقات به معنی برتری قومی، نژادی، زبانی و یا مذهبی کاربرد دارد. پان‌ها اسطوره‌ی دشمن خارجی دارند (طالبی، عیوضی، ۱۳۹۴: ۱۳۵).

پان‌ترکیسم از دو واژه پان و ترکیسم یعنی همه ترک‌ها تشکیل یافته است. حرکتی سیاسی که از ۱۵۰ سال پیش برای اتحاد اقوام ترک‌زبان تحت حکومت یک دولت تلاش

می‌کند. ایدئولوژی ملی‌گرایانه و توسعه‌طلبانه‌ای که یک‌کاسه کردن تمام ملیت‌ها و مردم ترک‌تبار را که به زبان ترکی صحبت می‌کنند، دنبال می‌کند (رئیس‌نیا، ۱۳۹۸: ۴۶۷).

پان آدریسم نسخه ایرانی پان‌ترکیسم و محصول تلاش اتحاد جماهیر شوروی با هدف دسترسی به آب‌های گرم بوده است. ابتدا ایده تشکیل دولت مستقل آذربایجان از طریق ادغام با مناطق آذری نشین ایران مطرح و تمام تلاش خود را بکار بستند تا تقویم، خط و اسامی فارسی و آنچه نمود تمدن ایرانی داشت را تغییر دهند (یونانسیان، ۱۳۹۷/۲/۸). پان‌ها زبان ترک آذری را از مشتقات زبان ترکی می‌دانند که در گستره جغرافیایی قسمت‌های زیادی از خاک ایران را در برمی‌گیرد.

پان‌ترکیسم و پان آدریسم مقوله‌هایی چندلایه هستند که دلایل جامعه‌شناختی و تاریخی دارند و به رقابت قدرت‌های بزرگ مربوط می‌شوند. سابقه پان آدریسم نهایتاً به تأسیس اولین جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۱۸ برمی‌گردد که اتحاد آذری‌ها و به اصطلاح آذربایجان بزرگ را مدنظر داشت. این دو، همسو با یکدیگر فعالیت دارند و عامل اتحاد را زبان می‌دانند. پان آدریسم توسط محافل ملی‌گرای ترکیه و جمهوری آذربایجان هدایت می‌شود (کاظمی، ۱۳۸۵: ۲۶۴).

بازیگران قوم‌گرایی

کشورهای همسایه هم‌زبان (ترکیه و جمهوری آذربایجان)، روسیه، قدرت‌های فرا منطقه‌ای همچون آمریکا و بعضی از کشورهای اروپایی، عربستان سعودی و رژیم صهیونیستی هستند. منشأ عمده جریان‌ها و اندیشه‌های ناسیونالیستی پان‌ترکیسم در قرن ۲۰ از غرب به‌ویژه انگلیس است. این اندیشه دولت عثمانی را متلاشی و رژیم صهیونیستی را شکل داد.

هم‌جواری جغرافیایی

منظور از هم‌جواری مناطق قومی مشابه و قرارگیری در جایگاه پیرامونی و دوری از مرکز است که زمینه مطالبات قومی را تقویت می‌کند و از متغیرهای مهم مقایسه شهروندان در محرومیت نسبی و تشدید هویت‌طلبی قومی است که در زمینه بحران‌های قومی نقش دارد (گور، اسکاریت، ۱۹۸۹: ۳۹۹).

از لحاظ تاریخی مردم استان‌های هم‌مرز با سایر کشورهای قومی مشابه، بیشتر از ساکنان استان‌های نواحی مرکزی جنبش‌های گروهی قومی داشته‌اند. استقرار در حاشیه مرزها، هم‌مرزی با جمهوری آذربایجان و مراودات زیاد می‌تواند منازعات قومی را افزایش دهد.

تحریفات تاریخی

برخی از مستشرقان و روشنفکران غربی و نویسندگان ترکیه برای بهتر جلوه دادن ترکان، تاریخ خاورمیانه و آسیای مرکزی را دست‌کاری و واژه‌های جعلی همچون توران می‌سازند. آنان ارمنی‌ها، کردها، تاجیک‌ها، سومری‌های باستان و مادها و مخترعان فرهنگ و تمدن بشری را ترک می‌خوانند و از تمدن بزرگ ترکان به‌عنوان قدرتمندترین قوم خاورمیانه نام می‌برند. تحریف نقشه‌های جغرافیایی و تحریف حضور مکانی و زمانی نژادها و مذاهب مختلف در کشورها و مناطق جغرافیایی از دیگر تحریفات است که باهدف ایجاد اختلافات قومی و مذهبی دنبال می‌شود.

روش تحقیق

مطالعه پدیده اجتماعی قوم‌گرایی بدون توجه به گذشته تاریخی آن ناقص خواهد بود. در این تحقیق از روش تاریخی برای کشف زمینه‌های رفتاری و یا اجتماعی این پدیده در گذشته استفاده کردیم و سپس بر تحلیل اجتماعی - تاریخی و تبیین علل وقایع تمرکز شد. گردآوری داده‌ها با مطالعات تاریخی شروع و با تبیین مسئله از طریق علیت تجزیه و تحلیل شد. ابتدا تعریفی نظری و تحلیلی از قوم‌گرایی در راستای اهداف تحقیق ارائه و سپس تعریف را به مؤلفه‌ها و اجزاء ساده‌تری تجزیه کردیم. سوابق موضوع را در یک دهه گذشته بررسی و تبیین جامعه‌شناختی موضوع با روش تاریخی و رویکردهای تفسیری و کیفی برای ابداع مفاهیم و استفاده از نتایج مطالعات در شناخت مسائل اجتماعی بهره بردیم.

یافته‌های تحقیق

تاریخ نقلی قوم‌گرایی

ایران‌زمین در طول تاریخ دیرین خود کشوری پهناور با اقوام مختلف بوده است. از نه هزار سال پیش، ساکنین اصلی فلات ایران روستانشین شدند. هزاران سال بعد وارد مرحله جدیدی از همبستگی‌های اجتماعی شدند که ابتدا همبستگی قبیله‌ای و سپس به اتحاد قبایل و عشایر و از اتحاد قبایل به ایلات و از ایلات به ملیت مشخص تحول پیدا کردند و با هویت واحد و ساختار سیاسی - اجتماعی مبتنی بر سیستم ایلی (نه قومی) زندگی کرده‌اند و سلطه بر آذربایجان نیز به‌عنوان حساس‌ترین منطقه ایران‌زمین، مترادف با فروپاشی ایران بود (احمدی، ۱۳۸۷: ۵۸).

به تعبیر گوینو فرانسوی، ایرانیان مردمی با نژادهای مختلف، هویت خود را نگه داشته‌اند. اندیشه‌ها و منافع خود را به هم پیوسته و یک‌تنه، به هم تنیده‌اند... احساس مشترک، بخش مهمی از میراث اخلاقی ایرانیان را تشکیل می‌دهد (گوینو، ۱۹۸۰: ۲۰).

ایرانیان هیچ‌گاه با مسئله‌ای به نام جدایی‌طلبی روبرو نبوده‌اند پیوندهای عمیق خانوادگی و اجتماعی میان افراد گوناگون این سرزمین و مشترکات تاریخی - ملی یک پیکر مستحکم و استواری به نام ملت ایران را به وجود آورده است که آن را از کشورهای نوظهور متمایز می‌سازد. فرهنگ ایرانی مجموع و برآیند همه فرهنگ‌هاست. اقوام ایرانی؛ مهاجر، پناهنده یا نیروی کار نبوده و واژه ایرانی‌الاصل در مقابل ایرانی خارجی تبار، مطرح نبوده است. سرزمین و احساس تعلق مشترک برای همه اقوام بیش از هر عنصر دیگر برای ایرانی، هویت‌بخش بوده، به طوری که تفاوت‌های دیگر را کم‌اهمیت می‌کرده است. هویت قومی اگر بالاتر از هویت ملی قرار گیرد، به معنی تبدیل قومیت فرهنگی به قومیت سیاسی و ناقص بودن فرایند ملی شدن است (نوربخش، ۱۳۸۷: ۸۳).

مردم منطقه آذربایجان و آران (آن سوی ارس) از قدیم‌الایام در ترکیب ایران، مسلمان و شیعه بوده و دارای یگانگی دینی، فرهنگی، نژادی و آداب و رسوم با ایران کهن هستند. سراسر ایران و سرزمین آذربایجان ملک مشاع همه ایرانیان و همه اقوام تشکیل‌دهنده ملت ایران است و مردمی که در یک نقطه از ایران زندگی می‌کنند مالک مشاع همه نقاط ایران هستند.

آذربایجان عرصه ظهور بزرگ‌مردی چون شاه اسماعیل صفوی بود که خاندان او با تشکیل دولت مرکزی متشکل از اقوام، ضمن از بین بردن نظام ملوک‌الطوایفی، یکپارچگی ملی را نهصد سال پس از فروپاشی حکومت ساسانی برای ایرانیان به ارمغان آوردند (صادقی، ۱۳۸۴: ب).

در دوره صفویه، هویت ایرانی یک هویت ملی - شیعی و در عصر قاجار، نظام سیاسی و اجتماعی ایران ملوک‌الطوایفی بود که با آغاز عصر مشروطه، مفاهیم جدیدی از ملیت، قانون و ایرانیت وارد ادبیات کشور شد که با ضعفی که در حکومت پدید آمد و با دخالت کشورهای بیگانه، شاهد جدایی پی‌درپی بخش‌هایی از ایران بخصوص در مناطق شمال غرب ایران بودیم.

ایده توسعه‌طلبانه روس‌ها با ایجاد گسست فرهنگی بین ایران و قفقاز و استفاده از اندیشه آذربایجان واحد برای اخذ امتیازات اقتصادی بود. در سال ۱۹۱۸، نخست با

مداخله و پشتیبانی حکومت عثمانی و سپس تأیید دولت انگلیس و در سال‌های بعد با هدایت شوروی، سرزمین قفقاز را چند پارچه کرده و نام جعلی گذاشتند و چنین القا کردند که جمهوری آذربایجان و آذربایجان ایران در ابتدا سرزمین واحدی بوده و اصل و منشأ مشترکی داشته‌اند که بعدها به علت دسیسه و زورگویی حاکمان ایران و روسیه تزاری، از یکدیگر جدا افتاده‌اند و از این رو هر چه زودتر باید به هم بپیوندند و سرزمین واحدی را تشکیل دهند. (عنایت‌الله، ۱۳۸۱: ۴) با حاکم شدن کمونیست‌ها بر روسیه، نقشه‌ها و توطئه‌های سلطه‌جویانه دولت شوروی برای تصرف سرزمین آذربایجان، شکل آشکارتری به خود گرفت و بعد از فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان، سیاست قوم‌گرایی به صورت جدی‌تر و گسترده‌تر ادامه یافت و با حمایت رسمی و غیررسمی حکام جمهوری آذربایجان و ترکیه و تحریف تاریخ، تلاش کردند هویت‌سازی مجددی کنند.

در سه دهه اخیر نیز با خط‌دهی فکری و حمایت‌های مادی نیروها و قدرت‌های فرا منطقه‌ای و خارجی کوشش فراوانی می‌گردد تا قوم‌گرایی را به بحران اجتماعی کشور تبدیل نمایند.

تحلیل تاریخی قوم‌گرایی

القاء افکار قوم‌گرایی در مناطق آذربایجان نخستین بار توسط کسانی مطرح شد که خاستگاه بومی و درون منطقه‌ای در حوزه مناطق آذری نشین نداشتند بلکه از منشأ اروپایی به‌ویژه بریتانیا برخوردار بودند. آرمینیوس وامبری در دهه ۱۸۶۰ اولین خاورشناس یهودی است که ایده پان‌ترکیسم را مطرح ساخت. طرح این اندیشه از سوی بریتانیا در اصل به‌منظور ایجاد یک کمربند از آلتائی زبان‌ها در جنوب روسیه بود تا مانعی برای گسترش و رخنه روس‌ها به مستعمرات انگلیس در هندوستان شود. آرتور لملی دیوید یهودی -انگلیسی کوشید تا ثابت کند ترکان نژاد مستقل بوده و بر اعراب و سایر ملل شرقی برتری دارند. یوید لئون کوهن، نویسنده یهودی تبار فرانسوی جمعیت‌هایی از ترکان را تشکیل و نهضت ملی را در این کشورها پایه‌ریزی کرد (کاظمی، ۱۳۸۵: ۱۸).

فعالیت‌های قومی گرایان را از آغاز نیمه دوم قرن نوزده تا اوایل قرن بیست و یک به پنج مرحله می‌توان تقسیم‌بندی کرد: ۱) مراحل آغازین در امپراتوری روسیه با تلاش فرهنگی روشنفکران غیر روسی و در سرزمین‌هایی که از دهه‌های آغازین قرن نوزدهم، از طریق فتح

نظامی، به خاک روسیه پیوست داده شده بودند؛ ۲) مرحله تبدیل ایدئولوژی پان ترکیستی به استراتژی رسمی حکومت عثمانی از طریق روشنفکران و هسته‌های رهبری ترک‌های جوان با ایدئولوژی و استراتژی حکومت جدید؛ ۳) مرحله انزوا؛ با شکست و دست کشیدن از رمانتیک گرایی و ماجراجویی؛ ۴) مرحله نفوذ تدریجی در سیاست‌های دولت که در بخش‌های نظامی ترکیه نیز نفوذ کردند؛ ۵) فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و وسوسه‌های قومی دولت ترکیه و نیاز شدید کشورهای تازه استقلال یافته به بازسازی ملت (لاندو، ۱۹۹۵: اقتباس) بهترین فرصت را برای محافل پان ترکیست ترکیه فراهم ساخت و قوم‌گرایی بار دیگر به‌عنوان یک ایده و خواسته وارد ادبیات سیاسی حاکمان جدید جمهوری آذربایجان گردید به طوری که در برهه‌هایی از تاریخ کوتاه این کشور، ادعاهای سیاستمداران آن در ارتباط با تمامیت ارضی ایران اوج می‌گیرد.

با انقراض حکومت قاجار، جامعه ایران شاهد فروپاشی سیستم حکومتی سنتی غیرمتمرکز و ظهور یک دولت شبه مدرن سکولاریستی بود. تلاش رضاخان برای خلع سلاح گروه‌های ایلی، دستگیری، تبعید و اعدام روسای ایلات، به سیاسی شدن تفاوت‌های زبانی، مذهبی و انعقاد نطفه گرایش‌های سیاسی محلی گرا مؤثر واقع شد. جنبش‌ها و تحولات سیاسی معاصر و قیام‌ها و خیزش‌های اجتماعی - سیاسی معاصر در ظهور علایق قوم‌گرایی در تحركات سیاسی نخبگان آذری از جمله فتحعلی آخوندزاده، محمدمین رسول‌زاده، سید جعفر پیشه‌وری که وابسته به خارج بودند و انگیزه یابی آن‌ها برای فعالیت‌های سیاسی مؤثر بود (نظامی، کاظمی، ۱۳۹۰: ۱۱۱).

عوامل تأثیرگذار خارجی

اندیشه‌های قوم‌گرایی در آذربایجان، طرحی خارجی برای ایجاد تنش در میان اقوام و تلاش جهت انشقاق در جهان اسلام و ملل مسلمان است که چند بازیگر مهم یعنی ترکیه، جمهوری آذربایجان، رژیم صهیونیستی، آمریکا و چند کشور اروپایی و اخیراً عربستان سعودی متناسب با منافع و انگیزه‌های خود نقش برجسته دارند.

۱- جمهوری آذربایجان

در سال‌های ۱۹۲۰-۱۹۱۰ فعالیت‌های گروه سیاسی، تبلیغاتی و نظامی ترک‌های جوان توسط نخبگان باکو هدایت می‌شد و جریانات قومی گرای ضد ایرانی از آنجا علیه ایران سازمان دهی می‌شدند. اقدام حزب مساوات در سال ۱۹۱۸ برای گزینش نام آذربایجان

برای منطقه مسلمان‌نشین قفقاز (اران و آلبانیای تاریخی) اقدامی حساب‌شده با تحریک احساسات و زمینه‌سازی برای الحاق منطقه آذربایجان ایران به ترکیه بود. در التهابات ۱۳۲۵ آذربایجان و بحرانی که فرقه دموکرات به وجود آورد، بازیگران این بحران افسران ارتش و غیر آذربایجانی بودند به طوری که وقتی پیشه‌وری در هنگام سقوط فرقه، به کنسول شوروی اعتراض می‌کند که: شما ما را آوردید میان میدان و اکنون که منافعتان اقتضا می‌کند، ناجوانمردانه ما را رها کردید، کنسول شوروی با پرخاش به او پاسخ می‌دهد: «سنی گتیرن، سنه دئیر گت!» (کسی که تو را آورده، به تو می‌گوید برو!) (طالع، ۱۳۸۶: ۲۹۴).

بعد از سقوط فرقه دموکرات، رهبران باکو نقش کارگزاری برای اندیشه‌های گسترش طلبانه شوروی را بازی کردند و از طریق انتشار کتاب‌ها، نشریات و برپایی نمایش‌های هنری و تبلیغاتی رادیویی، به تبلیغ اندیشه‌های پان‌ترکیستی و آگرایانه علیه ایران و وارونه‌سازی‌های تاریخی و خلق تاریخ تخیلی باستانی ادامه دادند. حیدر علی اف رئیس دفتر سیاسی حزب کمونیست در تابستان ۱۹۸۱ در برابر گروهی از دیپلمات‌های خارجی، ضمن اظهار دلسوزی برای آذربایجان ایران، از آرزومندی مردم آذربایجان شوروی برای وحدت دو آذربایجان سخن می‌راند (صادقی نیا، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

جمهوری آذربایجان پس از استقلال به پایگاه اصلی تحرکات ناسیونالیسم آذری و کارگزاران این جریان تبدیل شد. نخبگان سیاسی با طرح دعاوی الحاق گرایانه و با راه انداختن رسانه‌های خبری و سازمان‌دهی گروه‌های قومی از میان عناصر ناراضی از همان ابتدا، به نقش متحد استراتژیک و شریک اجرایی برنامه‌های قومی گرایانه ترکیه تبدیل شدند.

حیدر علی اف رئیس‌جمهوری سابق جمهوری آذربایجان در دیدار با آذربایجانی‌های مقیم آمریکا در ماه اوت سال ۱۹۹۷ اعلام می‌کند؛ ایده آذربایجان‌گرایی برتر از هر چیز است. همه آذربایجانی‌ها دارای وطن واحد در جهان هستند و آن‌هم جمهوری آذربایجان است. بیابید همگی در گرد این دولت و این وطن منسجم بشویم (خلق، ۸۱/۱۰/۴).

موج‌سازی‌های رسانه‌ای همراه با فعالیت‌های تجزیه‌گرایی جهت ایجاد اختلاف و شکاف در وحدت اقوام، راهبرد رسانه‌ها و نیروهای حاکمیتی این کشور بوده است. به‌عنوان مثال؛ تابستان سال ۱۳۸۵ که یکی از مقاطع سیاسی متأثر از آشوب‌های قوم‌گرایی بود و به بهانه خبر مشهور به «سوسک» اوج گرفت، با مراجعه چند هفته قبل از این جریان‌ات با دروغ‌های رسانه‌ای وسیعی مواجه بودیم. تلویزیون رسمی جمهوری

آذربایجان اعلام می‌کند؛ آرامنه فارس تبار ایران در مناطق اشغالی اسکان یافتند (لیدر، ۸۵/۳/۱۷) دو روز بعد می‌گویند؛ اجساد ۴ نفر از فعالان جنبش آذربایجان جنوبی در تبریز کشف شد (باکو خبر، ۸۵/۳/۱۹) و یا کشته شدن ۳۵ نفر و زخمی شدن ۱۰۰۰ نفر و دستگیری ۱۰ هزار نفر در آذربایجان ایران به‌عنوان زندان ملت‌ها شانناژ می‌شود (آپا، ۸۵/۳/۲۰)؛ اما در واقعیت امر هیچ نشانه‌ای از این اخبار یافت نمی‌شود؟!!!!

ادعای بازداشت فعالین مدنی از دیگر جوسازی‌ها بود؛ باید به شکنجه‌ها پایان داده شود (پارالل، ۹۰/۷/۱۳). محاکمه ۱۵ فعال سیاسی آذربایجان در دادگاه انقلاب تبریز (آینس، ۹۰/۸/۹) در ایران میزان سواد زبان مادری غیر فارس‌ها نزدیک به صفر است (آینه، ۹۰/۱۰/۱۰) و یا؛ انتخابات در ایران هرگز اراده مردم ترک‌های آذربایجان را منعکس نکرده و صرفاً در راستای منافع رژیم است (اولایار، ۹۰/۱۲/۵). اختفای اطلاعات زمین‌لرزه در تبریز (اکسپرس، ۹۱/۵/۲۴) وعدم ساخت‌وساز در مناطق زلزله‌زده (هفته ایچی؛ ۹۱/۶/۳۱) و محو آثار تاریخی آذربایجان توسط فارس‌ها (اکسپرس، ۹۱/۰۹/۱۷) از آن جمله بود.

مردادماه ۱۳۹۵ در دهمین سالروز فتنه ۱۳۸۵ مشکل آموزش زبان ترکی در ایران را طرح می‌کنند که؛ فقط پنج زبان خارجی وارد برنامه‌های درسی در مدارس ایران شده و خبری از زبان ترکی نیست (گاماچ: ۲۳ تیر، ۱۳۹۵) جو شدید امنیتی در شهرهای ارومیه، تبریز و اردبیل و دستگیری برخی از فعالین ملی آذربایجان و معترضان به توهین‌های روزنامه طرح‌نو در تبریز و ارومیه با حجم بسیار منتشر می‌شود (گونی نیوز، ۹۵/۰۵/۰۶) مدعی می‌شوند: مداخله گارد ویژه در تظاهرات شهروندان آذربایجانی در تبریز و ارومیه با بازداشت و ضرب و شتم معترضان همراه بود (اویان نیوز، ۹۵/۵/۰۶) تجمع اعتراضی ده‌ها نفر ترک قشقایی در شهر شیراز در اعتراض به تخریب آرامگاه مقبره محمدابراهیم فرزند (داک. آذ، ۹۵/۰۵/۲۳) از دیگر اخبار بود. دروغ‌های تبلیغاتی همچون برنامه طنز تلویزیون ایران در حادثه سیل در آذربایجان (آرازیوز، ۹۶/۰۱) راه وحدت سیاسی ترک‌ها از آذربایجان یکپارچه می‌گذرد (مدراتور، ۹۶/۱/۲۹) تاراج معادن آذربایجان توسط غاصبان پارس و انتقال آن به مناطق فارس (اوغوز تی وی، ۹۶/۲/۱۱) اعتراض به خشک شدن دریاچه ارومیه از سوی قومی گراها (اوغوز تی وی، ۹۶/۴/۲۷) نبود وزیر ترک در ایرانی که ۴۰ میلیون نفر از جمعیت آن ترک است، تبریز به پا می‌خیزد، اعتراض مردم تبریز در قلعه ارک، همبستگی ملی آذربایجانی‌های جهان در روز

وداع با سال کهنه، ضرورت وحدت ۵۰ میلیون ترک در راه وطن دوستی (باکو پست، ۹۶/۱۰/۱۲) طرفداران تیم‌های استقلال و پیروزی، شعارهای مرگ بر ترک سر داده و از تلویزیون ایران پنخش شد (پوبلیکا. آذ، ۹۶/۱۲/۱۸) از دیگر شانتاژهای خبری بود. احزاب سیاسی و گروه‌های اجتماعی - فرهنگی جمهوری آذربایجان سازمان دهندگان قوم‌گرایی هستند. برگزاری تجمعات اعتراض آمیز در مقابل نهادهای رسمی ایران در باکو و سایر کشورها، برگزاری نشست‌های دوره‌ای، طراحی روز همبستگی آذربایجانی‌های جهان در روز ۳۱ دسامبر به‌عنوان عید و روز همبستگی آذری‌های جهان به معنای روز همبستگی دو آذربایجان؟! توسط حیدر علی‌اف در سال ۱۹۹۱ که نقض آشکار تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران و حمایت علنی از قوم‌گرایی است (آپا، ۹۵/۰۶/۲).

تاریخ‌سازی و جعل نقشه‌های جغرافیایی از دیگر شگردهای فرهنگی و راهبردهای اساسی حاکمیت، شخصیت‌ها، مراکز علمی، رسانه‌ای و... برای تحریک قوم‌گرایی در مناطق آذری نشین ایران است. شبکه تلویزیونی اینترنتی «آپا تی وی» در برنامه «سلسلی تاریخ»، با ادعای وجود دولت بزرگ آذربایجان طی سال‌های ۸۷۹ تا ۹۴۱ (دوره حاکمیت خلفای عباسی) با نام دولت ساجیان، به دنبال یکپارچگی تاریخ آذربایجان است؟! (آپا، ۹۵/۴/۹) بابک خرم‌دین به‌عنوان رهبر قیام‌های سیاسی ترک معرفی می‌شود که مبارزه خلق آذربایجان علیه اسلام، عرب، بردگی و استیلای فئودالیسم را رهبری می‌کرد. پایگاه اطلاع‌رسانی متعلق به بنیاد حیدرعلی‌اف، نقشه‌های جعلی تاریخی منتشر می‌کند و سایت مدرن با مقاله‌ای تحریفی، دولت قاجار را آخرین امپراتوری ترک‌های آذربایجان معرفی می‌کند (۱۳۹۰/۰۵/۳۰) پرچم پیشنهادی جنبش آزادی‌بخش ملی آذربایجان جنوبی (جاماح) مورد حمایت حکومت که ملهم از پرچم این کشور است برای آذربایجان جنوبی؟! طراحی و در سال ۱۹۹۴ تصویب می‌شود (آذرتاج، ۹۵/۰۶/۲۷).

۲- جمهوری ترکیه

به دنبال ضعف ساختارهای حاکمیتی در دهه‌های پایانی حکومت خاندان قاجار، با حمایت‌ها و سازمان‌دهی قدرت‌های منطقه‌ای (روسیه و عثمانی) حرکت‌هایی در مناطق آذربایجان شکل می‌گیرد. بازماندگان فرقه دمکرات و حلقه‌های باکو و استانبول، فعالان چپ و راست در اروپا و آمریکا به سازمان‌دهی هسته‌های فعال در دانشگاه‌ها دست می‌زنند.

رسانه‌های ترکیه اخباری همچون؛ حمایت‌های مطبوعاتی، تشکیلاتی و سیاسی از مخالفان نظام با عناوینی چون؛ مبارزه چهرگانی در مقابله با تضييع حقوق آذری‌های

ایران و برگزاری جشنواره ترک گرایی در ترکیه (ینی مساوات، ۸۱/۲/۲۵) منتشر می‌کنند. برگزاری تجمعات اعتراض آمیز به دلیل ممنوعیت تحصیل زبان ترکی در ایران، اعتراض به خشک شدن دریاچه ارومیه در ترکیه (ای تی وی، ۹۰/۷/۱۰) برگزاری کنفرانس ترکان آذربایجان جنوبی در شهر کارابوک ترکیه، برگزاری اجلاس بزرگ جهان ترک با حضور شخصیت‌های مختلف از نهادهای مدنی هفت کشور: ترکیه، آذربایجان، قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان، ترکمنستان، جمهوری قبرس در استانبول (گونی نیوز، ۹۶/۴/۱۷) برگزاری کنفرانس با موضوع حوادث خونین ۲۲ می در آذربایجان و تأثیرات سیاسی آن بر جامعه در آنکارا (جبهه اینفو، ۹۷/۲/۱۱) انتشار کتاب رنسانس هویتی ترکان ایران توسط انتشارات سون چاغ در آنکارا (اؤیرنجی سسی، ۹۵/۵/۱۸) انتشار کتاب فرهیختگان ترکان آذربایجان با حمایت مدیر گوناز تی وی در آنکارا (گوناز تی وی، ۹۶/۳/۱۰) کنفرانس بررسی ابعاد حکومت ملی آذربایجان و طرح آشکار تجزیه ایران و... از دیگر اقدامات قوم‌گرایی ترکیه بوده است.

رئیس‌جمهور ترکیه در شبکه الجزیره، ایران را به توسعه‌طلبی سیاست فارسی در منطقه متهم می‌کند: توسعه‌طلبی ایرانی با تفکر فارسی در دسر همه شده است (اغوز تی وی) وی در شبکه ان تی وی ادعا می‌کند: ایران به دنبال توسعه‌طلبی ملی‌گرایی فارسی است؛ اما در ایران ترک‌های آذربایجان نیز هستند (آراز نیوز، ۹۶/۰۱/۱۷).

در مسابقات تیم تراکتور رسانه‌های ترکیه آن را به‌عنوان پرتماشاگرترین تیم دنیا معرفی می‌کنند (مساوات، ۹۱/۰۹/۱۶). شعار زنده‌باد ترکیه در استادیوم تهران (اولایلار، ۹۱/۰۹/۱۶) حضور حاشیه‌ساز سفیر ترکیه در بازی تراکتورسازی و پرسپولیس (آپا، ۱۳۹۰/۹/۶) طرح موضوع آذربایجان جنوبی و تیم تراکتور در تریبون مجلس ملی ترکیه، سمبل ملی‌گرایی ترکی خواندن تیم تراکتور (گوناز تی وی، ۹۶/۱۱/۱۴) از دیگر شانتاژهاست.

در ده سال گذشته، دولت ترکیه تبلیغات گسترده‌ای جهت تشویق جوانان آذری به تحصیل در ترکیه، تشکیل مجمع خلق‌های ترک با شرکت کشورهای ترک‌زبان ترکیه، قفقاز، کشورهای آسیای میانه و گروه‌های ترک‌زبان سایر کشورها، تلاش برای ترویج فرهنگ، زبان و سیستم سیاسی ترکیه از طریق کمک به نشریات و چاپ کتاب‌ها با حروف لاتین، تأسیس مدارس ترکی، تأسیس شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی، اعطای بورسیه‌های تحصیلی گسترده، تلاش برای بازسازی اقتصاد و تعمیق روابط اقتصادی، فرهنگی، علمی، تحقیقاتی با کشورهای ترک‌زبان و میزبانی تجزیه‌طلبان ایرانی (آناتولی،

۱۳۹۷/۰۲/۱۹) انجام داده است. شهرهای آنکارا و استانبول مملو از خانه‌های تیمی و مراکز تبلیغاتی تجزیه‌طلبان و پان‌ترک‌هاست (آنا خبر، ۹۹/۰۹/۲۴).

۳- کشورهای فرامنطقه‌ای (اروپا و آمریکا)

با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی آرایش قدرت در بروز چالش‌های قومی تغییر یافته است. گراهام فولر قومیت‌ها را به‌عنوان پاشنه آشیل ایران معرفی می‌کند که درصدد استفاده از این اهرم فشار هستند (فولر، ۱۳۹۴: ۱۹) برنارد لوئیس می‌گوید: در دوهزار سال گذشته هیچ کشور یا نیروی خارجی نتوانسته است بر زبان و فرهنگ ایرانی اثرات بنیادی بگذارد و تنها راه رویارویی نابود ساختن فرهنگ آن است. ایران باید به قطعات قومی گوناگون همچون کردستان بزرگ، پشتونستان بزرگ و آذربایجان بزرگ بشکند و میان کشورهای نوپا تقسیم کنند. خانم رات گب خبرنگار شبکه ان بی زد سوئیس می‌نویسد؛ ما در مؤسسه‌ای که در آن به مطالعات منطقه‌ای می‌پردازیم به‌گونه‌ای می‌اندیشیم که هرروز صبح منتظر شنیدن خبر جدایی آذربایجان از ایران هستیم. رورا باکر نماینده مجلس آمریکا طی یک نامه رسمی در تاریخ ۲۶ جولای ۲۰۱۲ از دولت آمریکا درخواست می‌کند تا نسبت به تجزیه کشور ایران و الحاق استان‌های آذربایجان غربی و آذربایجان شرقی به کشور جمهوری آذربایجان، اقدام کند. در ۲۷ اکتبر ۲۰۰۵ مؤسسه امریکن اینترپرایز کنفرانسی تحت عنوان ایران ناشناخته؛ موردی دیگر برای فدرالیسم، با مدیریت مایکل لدین چهره برجسته جریان نو محافظه‌کاری برگزار و در آن سخنرانان به زمینه مساعد فدرالیسم در ایران تأکید می‌کنند (عسگری، ۱۳۸۴: ۸۷).

صدای آمریکا اعلام می‌کند که ترک‌ها باید در هیئت دولت ایران ۳۰ درصد سهم داشته باشند (بنی مساوات، ۹۱/۰۷/۰۵) و فراخوان استقلال برای آذربایجانی‌ها، کردها و بلوچ‌ها از سوی آمریکا انجام می‌شود (مساوات، ۹۱/۰۷/۰۳). سرویس‌های جاسوسی آمریکا از تشکل‌های قوم‌گرا خواسته‌اند تا اختلافات را کنار بگذارند تا از این اهرم قومی برای فشار بر ایران و ایجاد ناآرامی و آشوب استفاده کنند (ویکی لیکس، ۱۳۸۷/۰۳/۲۳). کنفرانس نقش آذربایجان جنوبی در روابط آمریکا و ایران توسط اتحادیه کانون‌های آذربایجان بزرگ با شرکت حدود ۲۰۰ نفر از ترک‌های آذربایجان شمالی، آذربایجان جنوبی، ترکیه، کرکوک و... ساکن شیکاگو و سایر مناطق ایالات متحده (آزادلیق، ۹۰/۱۱/۹) در این راستا بود.

طرح تغییر نظام ایران با حمایت از جنبش‌های مردمی تجزیه‌طلب و براندازها مورد حمایت ویژه ترامپ بود و در طرح ویژه اندیشکده امنیتی گروه اس.اس.جی با

جان بولتون بخش قابل توجهی از بودجه ۷۵ میلیون دلاری کنگره آمریکا به شبکه‌های ضد ایرانی اختصاص یافت (آنا خبر، ۱۳۹۷/۰۲/۲۵).

سیمون هرش روزنامه‌نگار افشاگر آمریکایی در مقالاتی تحت عنوان گام بعدی در نیویورکر فاش می‌سازد که سیا و پنتاگون روابط پنهانی با قوم‌گرایان آذری برقرار کرده و ایجاد تنش در مناطق آذری نشین را خواسته‌اند. اسکات ریتر تئوریسین آمریکایی می‌نویسد: سیا برای شوراندن آذری‌ها، قوم‌گرایان را در جمهوری آذربایجان آموزش می‌دهد (آنا خبر، ۱۳۹۸/۰۹/۱۲).

برخی از کشورهای اروپایی نیز حمایت‌های مالی، سیاسی، اجتماعی و تشکیلاتی را برای قوم‌گرایان فراهم می‌کنند. در سال ۱۳۸۱ گروه قوم‌گرای کنگره آذری‌های جهان اعلام می‌کند؛ شهرهای لندن، استراسبورگ و بروکسل نمایندگی ایجاد کرده است (حریت، ۸۱/۲/۲۶) و خواستار برخورداری از یک کانال تلویزیونی شده‌اند (مرکز، ۸۱/۱۰/۱۸). در روز جهانی کارگر، پلاکارت آذربایجان جنوبی؟! در پایتخت نروژ نصب و تشکیلات قورتولوش عکس‌های زندانیان سیاسی آذربایجان جنوبی و پلاکارتی با مضمون آذربایجان جنوبی، ایران نیست، حمل می‌کنند (اوغوز تی وی، ۲۰۰۴/۰۷/۲۹).

انتشار ترجمه انگلیسی کتاب «نظامی، شاعر بزرگ آذربایجانی» در لندن (آذرتاج) دیدارهای ممتد آقای چهرگانی با مقامات اروپایی از جمله اوله شمید نمایندگان پارلمان کشورهای اروپایی و طرح نقض حقوق ۳۰ میلیون آذری ایران (زرکالو، ۲۸-۸۰/۱۱/۱۰). ارسال نامه رسول اوغلو به شورای اروپا مبنی بر نقض حقوق آذری‌ها در ایران (ینی مساوات، ۸۱/۹/۴). نامه کمیته دفاع از حقوق آذربایجانی‌های جهان به «دریور دوکا» نماینده عفو بین‌الملل و انتقاد از فشار ایران بر هزاران نفر (مرکز، ۸۱/۱۰/۱۷). تظاهرات گروهی از افراد منتسب به جریان پان‌ترکیسم با شعار «نابود باد شوونیسیم فارس» در مقابل سفارت ایران در لندن (ینی مساوات، ۸۱/۹/۲۴). برگزاری نهمین همایش کنگره آذربایجانی‌های جهان در شهر استکهلم با حضور نمایندگان جمعیت‌های آمریکا، کانادا، آلمان، ترکیه، بریتانیا، فرانسه، بلژیک، هلند، لهستان، روسیه، اوکراین، دانمارک و جمهوری آذربایجان، آذربایجان جنوبی و گرجستان و بررسی آخرین تحولات و اهداف مبارزات (اوج نقطه، ۸۵/۳/۲۰)؛ گردهمایی آذربایجانی‌ها در شهر هوته بورگ سوئد و تأسیس اتحادیه استقلال‌طلبان آذربایجان جنوبی (مرکز، ۸۳/۱۲/۲۶)؛ برگزاری کنفرانس در مورد فعالیت‌ها، مسائل و آتیه جمعیت و تشکل‌های آذربایجانی در اروپا در شهر آمستردام (آذربایجان،

۸۳/۱۲/۷)؛ برگزاری تجمع اعتراضی آذربایجانی‌های مقیم دانمارک در شهر لاهه هلند علیه ایران (آ.تی وی، ۹۱/۳/۱)؛ برگزاری مراسم بزرگداشت روز جنبش ۲۱ آذر و روز همبستگی آذربایجانی‌های جهان توسط داک و اتحادیه ملی آذربایجانی‌های جهان در سوئد (اوج نقطه، ۹۱/۰۹/۱۱)؛ برگزاری تجمع اعتراض‌آمیز با شعار ایران، از آذربایجان دست‌بردار! در مقابل پارلمان هلند، برگزاری سمینار پلورالیسم سیاسی و نقش ملیت‌ها در ایران در استکهلم سوئد با انتشار بیانیه پایانی ایران دومین کشور در تبعیض نژادی و مذهبی (اوپرنجی سسی، ۹۵/۹/۹)؛ دیدار اعضای انجمن استرالیا و آذربایجان با فیلیپ رودک وزیر سابق دادگستری و مهاجرت استرالیا (تلگراف، ۹۷/۶/۲۳)؛ برگزاری مراسم توسط تشکیلات قورتولوش هم‌زمان با روز جهانی کارگر در پایتخت نروژ و حمل تصاویر زندانیان سیاسی آذربایجان جنوبی (اوغوز تی وی، ۹۶/۰۲/۱۱)؛ انتشار کتاب؛ از سلجوقیان تا عثمانی در مسکو در چارچوب تحریف و جعل تاریخ (آذرتاج، ۹۶/۰۱/۲۳) از جمله حمایت‌های کشورهای اروپایی از قوم گرایان و تجزیه‌طلبان است.

۴- رژیم صهیونیستی

تحركات رژیم صهیونیستی در کانون تصمیم‌گیران بحران‌آفرین قوم‌گرایی با ابزارهای مادی و فرهنگی گسترش یافته است. دیدار فرج قلی‌اف رئیس کنگره آذربایجانی‌های جهان با سفیر رژیم صهیونیستی برای بهبود بیشتر مناسبات دو ملت؟! مناقشه قره‌باغ و انتخابات پارلمانی (شرق، ۸۳/۱۲/۱۸)؛ الگوگیری کمیته امور آذری‌های مقیم خارج با لابی‌سازی رژیم صهیونیستی و سفر مکرر ناظم ابراهیم‌اف به سرزمین‌های اشغالی، نقش هدایت‌گری صهیونیست‌ها در اغتشاشات سال ۲۰۰۶ (آنا خبر، ۱۳۹۹/۰۷/۲۹)؛ دیدار جواد درختی و صابر رستم خانلی با کاردار رژیم صهیونیستی برای اجرای برنامه‌های نشست داک و دامب در اورشلیم (ایترپرس، آنا خبر، ۱۳۹۹)؛ میزبانی سفارت رژیم صهیونیستی از محافل قوم‌گرایان و گروه‌های تجزیه‌طلب در باکو؛ تحریف در حوزه آموزش و سرمایه‌گذاری در زمینه محتوای کتاب‌های درسی و تولید محتوای مجعول تاریخی و مصادره سلسله‌های ایرانی مانند صفویه و تحریف امپراتوری باستانی یهودی به نام «امپراتوری خزر» و القا فرضیه حضور یهود به‌عنوان یکی از اقوام ساکن در قفقاز، از جمله فعالیت‌های حمایتی و سازمانی رژیم صهیونیستی در قوم‌گرایی و تجزیه‌طلبی است.

۵- عربستان سعودی

حضور عربستان سعودی در جمهوری آذربایجان و تعاملات گسترده با قوم‌گرایان و

تجزیه‌طلبان عجیب است. کشوری که هیچ‌گونه قرابت فرهنگی و تاریخی با آذربایجان ندارد و با هدف تحریک اقوام و عداوت‌های سیاسی با ایران فعالیت می‌کند. از سال ۲۰۱۵ سازمان‌های سعودی به ارتباط‌گیری با گروه‌های قوم‌گرا پرداختند و پس از سفر الهام علی‌اف به عربستان سعودی، تحرکات این گروه‌ها و پیوند ریاض با آن‌ها تقویت شد و ریاض در سپتامبر سال ۲۰۱۶ آشکارا میزبان تجزیه‌طلبان آذری شد (صدای آمریکا، ۲۰۱۶/۰۸/۲۴).

در ۲۳ سپتامبر ۲۰۱۶ عربستان سعودی در پوشش دعوت به حج، میزبان تجزیه‌طلبان ایرانی بود که بخش آذری صدای آمریکا از دیدار آن‌ها با ملک سلمان در حاشیه مراسم حج خبر داد. صالح ایلدیریم می‌گوید؛ به‌عنوان رئیس جبهه ملت‌ها برای تعیین حق سرنوشت در عربستان سعودی حضور یافتیم تا ما را در ترکیب ایران نبینند و گفتیم: ایران دشمن ما نیز هست. اگر یک‌دهم هزینه‌ای که در یمن خرج می‌کنید، به ما بدهید، ایران را محو کنیم (صدای آمریکا، ۲۰۱۶/۰۷/۰۱).

روزنامه دولتی الرياض عربستان ضمن تشریح فعالیت حرکت ملی آذربایجان به تجلیل از شعار خلیج عربی قوم‌گرایان می‌پردازد (گونی نیوز، ۹۶/۳/۱۸)؛ شاه زاده خالد بن سعود معاون وزیر خارجه عربستان کشورهای منطقه را به مشارکت در جلوگیری از دخالت‌های ایران در امور همسایگان فرامی‌خواند (ترند، ۹۱/۳/۲۵)؛ صالح کامرانی فعال تجزیه‌طلب در مصاحبه با تلویزیون عربستان، استقلال آذربایجان جنوبی را مطرح و از مبارزه ملت ترک و پرونده‌های کلان حرکت ملی همچون قتل‌عام مردم آذربایجان جنوبی در سال ۱۳۸۵ گفته و اعلام می‌کند: هر کشوری با ایران مقابله کند، دستش را می‌فشاریم (گونی نیوز، ۹۶/۰۲/۱).

صفحات اجتماعی در عربستان با موضوع قوم‌گرایی افزایش چشمگیری یافته و با هدف پیوند با دیاسپورای آذری باکو، ارتباط‌گیری با فعالان قومی، توسعه شبکه‌های اجتماعی تجزیه‌طلب، تبدیل نمادهای ورزشی به سمبل‌های واگرایی قومی، حمایت مالی از شبکه تجزیه‌طلب گوناختی وی در شیکاگو و جهت نظامی دادن به تجزیه‌طلبان فراری را دنبال می‌کند. رویداد بی‌سابقه سر دادن شعار مجعول خلیج عربی در بازی تیم تراکتورسازی و استقلال در آذرماه ۱۳۹۵ در ورزشگاه آزادی و انعکاس آن در رسانه‌های همسایگان، گوناختی وی، اینترنشنال، العربیه و... از سرمایه‌گذاری مشترک باکو و ریاض حکایت دارد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اتخاذ رویکرد کیفی و روش تاریخی در پژوهش‌های قوم‌گرایی در مناطق آذری نشین به‌عنوان پدیده اجتماعی که می‌تواند یکپارچگی اجتماعی را تهدید کند و وحدت ملی را تحت تأثیر قرار دهد؛ در تنویر افکار عمومی، محافل علمی و سیاسی - اجتماعی اهمیت دارد. عوامل داخلی و دلایل اجتماعی و فرهنگی در گرایش‌های قومی مناطق آذری نشین نقش دارند. قوم‌گرایی موضوعی چندوجهی، چندعاملی و متأثر از عوامل داخلی و مداخلات نیروهای خارجی و تحریکات سرویس‌های سیاسی - امنیتی خارجی است و یافته‌های تاریخی و مستندات غیرقابل‌انکار نشان می‌دهد در سده‌های گذشته پدیده قوم‌گرایی در آذربایجان محلی از اعراب نداشت و آذربایجان به‌عنوان یکی از مناطق راهبردی در طول تاریخ دیرین خود در ترکیب ایران بوده و دارای یگانگی‌های اجتماعی، دینی و فرهنگی است و آذربایجان همراه با سایر اقوام همزیستی وحدت آمیزی در ایران‌زمین داشته است. البته قوم دوستی پدیده‌ای درونی بوده و بار معنایی منفی نداشت و اقوام ایرانی ذیل مفهوم ملت ایران انسجام می‌یافته‌اند. مناطق آذری نشین همواره ایران‌دوست شیعه‌ی وحدت‌گرا بوده و مام میهن خط قرمز آن‌ها بوده است؛ اما این پدیده قوم‌گرایی در دهه‌های اخیر با تأثیرات نیروهای خارجی نمایان شده است. بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای به‌ویژه روسیه، عثمانی در گذشته و ترکیه، جمهوری آذربایجان، کشورهای غربی، ایالات متحده آمریکا، عربستان سعودی و رژیم صهیونیستی در این اواخر مسائل قوم‌گرایی را در مناطق آذری نشین هدایت می‌کنند و با حمایت‌های سیاسی، مالی، رسانه‌ای و اطلاعاتی نخبگان و رسانه‌ها در تحریک اقوام، تلاش می‌کنند و زمینه‌های آشوب و درگیری داخلی را شکل دهند. طرح‌ریزی اصلی عملیات قوم‌گرایی در مناطق آذری نشین و سازمان‌دهی گروه‌های قومی گرا از میان عناصر ناراضی بر عهده جمهوری آذربایجان و ترکیه گذاشته شده است. آن‌ها در این مسیر از انسجام رسانه‌ای در موج‌سازی و مهندسی اخبار برای اقشار مختلف مردم و تبدیل باشگاه‌های ورزشی به میتینگ قوم‌گرایان و موج‌سواری در مراسم فرهنگی و انتخاباتی بهره می‌برند.

منابع

- احمدی، حمید (۱۳۸۷)؛ قومیت و قوم‌گرایی در ایران، افسانه و واقعیت، تهران: نشر نی.
- ابوطالبی، علی، مقصودی، مجتبی (۱۳۷۸)؛ «دیدگاه‌هایی چند درباره یکپارچگی و وحدت ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۲۲، ش ۳، صص ۱۸۸-۱۷۵.

- رئیس نیا، رحیم (۱۳۷۹): **پان ترکیسم**، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- زمانی، محسن (۱۳۹۴): «تکنرگرایی قومی راهی برای ایجاد وحدت و همبستگی ملی»، **مجموعه مقالات همایش ملی گفتمان اعتدال**، ایلام.
- سیف‌الدینی، حسین (۱۳۹۷): «درآمدی بر زمینه‌های مارکسیستی طرح «مسئله ملی» در ایران ۱۳۰۰-۱۳۵۸»، **فصلنامه مطالعات ملی**، س ۱۹، ش ۱، صص ۳۵-۵۶.
- صادقی، مقصودعلی (۱۳۸۴): **صفویه در گستره ایران زمین (مجموعه مقالات)**، تبریز: انتشارات ستوده.
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۹۸): **مدیریت منازعات قومی در ایران**، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- طالبی و عیوضی (۱۳۹۴): «هویت‌طلبی قومی در فضای مجازی»، **برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی**، ش ۱۶، صص ۱۳۹۴-۱۷۲.
- طالع، هوشنگ (۱۳۸۶): **تاریخ تجزیه ایران**، تهران: انتشارات سمرقند.
- عبدی، عطاءالله و مقصودی، مجتبی (۱۳۹۲): «همگرایی در آذربایجان»، **فصلنامه مطالعات ملی**، س ۲۲، ش ۳، صص ۵۱-۷۲.
- عسگری، محمود (۱۳۸۴): «قومیت‌های ایران و سیاست‌های آمریکا»، **ماهنامه اطلاعات راهبردی**، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی، س ۳، ش ۳۲، صص ۸۷-۱۲۷.
- عزیزی، ستار (۱۳۸۵): **حمایت از اقلیت‌ها در حقوق بین‌الملل**، همدان: انتشارات نور علم.
- عنایت‌الله، رضا (۱۳۸۱): «چگونه نام آذربایجان بر آن نهاده شد»، **مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی**، ش ۱۸۲-۱۸۱، صص ۴-۲۵.
- فولر، گراهام (۱۳۹۴): **قبیله عالم؛ ژئوپلیتیک ایران**، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز. چاپ هفتم.
- کاظمی، احمد (۱۳۸۵): **پان‌ترکیسم و پان‌آدریسم: مبانی (اهداف و نتایج)**، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات ابرار معاصر.
- لاندو، جیکوب (۱۳۸۶): **پان‌ترکیسم سه قرن در تکاپوی الحاق**، ترجمه حمید احمدی، تهران: انتشارات نی.
- محمدی، شعبان و رضایی، احمد (۱۳۹۷): «عوامل خارجی مؤثر بر قومی‌گرایی آذربایجان»، **مطالعات اجتماعی اقوام**، دوره ۱، صص ۹۷-۷۷.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰): **تحولات قومی در ایران**، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- نظامی، مریم و کاظمی، حجت (۱۳۹۰): «زمینه‌های تاریخی شکل‌گیری بحران‌های قوم‌گرایی، محلی‌گرایی و بنیادگرایی در آسیای مرکزی»، **فصلنامه مطالعات میان‌فرهنگی**، ش ۱۴، بهار ۱۳۹۰، صص ۱۱۱-۱۳۸.
- نورانی، محمود و علی نیا، یاور (۱۳۹۴): **اقوام ایرانی و امنیت پایدار**، بررسی و مطالعه تنگناها و چالش‌های قومی در ایران، تهران: دفتر تحقیقات کاربردی انتظامی.
- نوریخش، یونس (۱۳۸۷): «فرهنگ و قومیت، مدلی برای ارتباطات فرهنگی در ایران»، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی**، س ۱، ش ۴، صص ۶۷-۷۸.
- یوسفی، اصغر پور (۱۳۸۸): «قوم‌مداری و اثر آن بر روابط بین قومی در ایران»، **دانشنامه علوم اجتماعی**، دوره ۱، ش ۱، صص ۱۲۶-۱۴۴.
- یونانسیان، ایساک (۱۳۹۷): «رویدادی تلخ در تاریخ معاصر»، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۷/۰۷/۳۰، شماره مسلسل: ۲۴۴۳۱۴، www.cgie.org.ir/fa/new.

روزنامه‌ها، شبکه‌های تلویزیونی و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی

- پایگاه‌های اطلاع‌رسانی گونی نیوز، اوپان نیوز، داگ. آذ، آراز نیوز، پوبلیکا. آذ، جبهه اینفو، آنا خبر، ویکی لیکس، رسانی ترند، آپا و خبرگزاری‌های آذرتاج، اینترپرس جمهوری آذربایجان؛ ۱۴۰۰-۱۳۸۰.
- شبکه‌های تلویزیونی لیدر، گوناز تی وی، آینس، ای تی وی، اوغوز تی وی جمهوری آذربایجان؛ ۱۴۰۰-۱۳۸۰.
- نشریات، روزنامه‌های مطبوعاتی و اینترنتی؛ خلق، باکو خبر، پارالل، هفته ایچی، اکسپرس، مدراتور، باکوپست، ینی مساوات، اولایار، آتاتولی، آزادلیق، مرکز، جبهه خلق، زرکالو، اوچ نقطه، آذربایجان، اؤیرنجی، شرق جمهوری آذربایجان؛ ۱۴۰۰-۱۳۸۰.
- Gobineau J.A. (1980), *Trois ans en Asie*, Ed. A.M. Metalie. Paris
- Gurr, T. and Scarritt, J.R. (1989) "Minorities at Risk: A Global Survey". *Human Rights Quarterly*, 11(3): 375-405